

SOKRAT HAKE MIKIRTIÇYAN'IN ANLATTIKLARI
(1901, BİTLİS VİLAYETİ, KHILAT[AHLAT] BÖLGESİ, PIRKHUS K. DOĞUMLU)

Köyümüz Pırkhus Batı Ermenistan'ın Khilat (tarihi Bıznunik) bölgesinde Nazik Gölü'nün kıyısında, Nemrut Dağı'nın karşısında bulunuyordu; ordan doğuya Muş Ovası yayılıyordu. Güneyinde ise Van Gölü, doğusunda da Süphan Dağı bulunuyordu. Köyümüzün eğri büğrü, toprakla kaplı sokakları, birbirine dayanan damları vardı. Köylülerin evleri ve ahırları birbirine bitişikti; insanlar ve hayvanlar aynı havayı soluyorlardı. Köyde kırmızı tüften yapılmış bir kilise vardı. Nazik Gölü köyümüzün yakınındaydı. O göl hakkındaki rivayetlere göre Arap atları onun dibinden doğarlarmış. Nazik'in sularında, lezzetli olmaları dışında şifa verici özelliklere de sahip alabalıklar bulunurdu. Tılpı deresi Nazik'ten doğar, Van Gölü'ne dökülürdü.

Nemrut Dağı'nın düz zirvelerinden birinin üstünde havanın açık olduğu günlerde insan görünümlü taşlar gözükdü. Halk, çok eski zamanlarda yazın bir çobanın sürüsünü dağa çıkardığı efsanesini yaratmıştı. Bu efsaneye göre aniden gök karışıyor ve dağ bulutların arasına süzülüyor, bol miktarda yağmur ve görülmemiş büyüklükte taneciklerle de dolu yağıyordu. O yüzden de köyde şu şarkıyı söylerlerdi:

"Gök ve bulutlar var, dolu geliyor,
Geliyor yağıyor talihsiz Nemrut'a"

Dehşete kapılan çoban diz çöküp Tanrı'dan kendisini kurtarması için yalvarıyor ve sürüsündeki en iyi kuzuyu ona kurban edeceği sözünü veriyor. Yağmur ve dolu tamamen duruyor. Güneş gülyüzlü çehresini gösteriyor. Bir gökkuşağı oluşuyor. Sürü ve çoban kurtuluyorlar. Ama çoban iyi bir kuzu yerine, üstünden bir bit yakalayıp tırnaklarının arasında ezerek başını göğe çevirip şöyle bağıyor: "Her şeye muktedir olan Yüce Tanrım! Kestiğim kurbanı kabul et." Ve sözüm ona Tanrı bu sözlere kızarak çobanı bütün sürüsüyle birlikte taş çeviriyor.

"O Allahsız bir çobanmış lao! O yüzden cezalandırıldı lao!", derdi dedem.

Annem az çok okur yazar bir kadındı ve bir kış elime herhangi bir kitap tutuşturarak beni okula gönderdi. Orda ancak okur yazar olabildim.

Köyümüzde buğday, arpa, keten, kenevir, lahana, şalgam ve başka sebzeler yetiştirirlerdi. Köyde hayvancılık gelişmişti. Köyümüz Bitlis Vilayeti'ne fazla bağlı değildi.

Yedi yaşından itibaren babamla çalıştım, saban sürdüm, büyükbaş hayvan besledim.

1913-14 kışında gökte bir kuyruklu yıldız görüldü. Büyüklerimizden çoğu kehanetlerde bulunuyordu: "Savaş çıkacak; nehir gibi kan akacak" ya da "deprem olacak", "açlık baş gösterecek" diyorlardı.

1914 yazının yakıcı sıcağında, yetmiş buğday başakları hafif rüzgârla hafif hafif dalgalanıyorlardı. Aniden uzaktan bizim tarlaya gelen bir atlı gözüme çarptı. O atlı yaklaştı ve babama savaşın başladığı haberini verdi. Seferberlik var; köye gitmek lazım dedi.

Yaşlı erkekleri dahi hamal ("demirbaş") olarak askere alıyorlardı. Ermeni dağlık ülkesinin zorlu kış şartlarında Bitlis'ten, Van'dan, Erzurum'dan, Kharberd'den, Sivas ve diğer yerlerden yaşlı erkeklerin sırtına Sarıkamış'taki Türk ordusuna erzak yetiştirmeleri için 3-4 put arpa yüklüyorlardı. O, Ermeni erkeklerini sessizce soğuktan ve açlıktan öldürmek için 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren uygulamaya konan en acımasız, en kallesçe, en canice ve iğrenç plandı. Karla kaplı yollar yüz bin Ermeni erkeğinin cesediyle doldu. Babamı da hamal olarak götürdüler ve biz onu bir daha göremedik. O canavarca fiilin tek bir sebebi vardı: Ermeni köylerini erkeklerden arındırmak; sonra da korumasız kalmış kadın, çocuk ve yaşlıları kolaylıkla boğazlamak.

Sarıkamış'ta Türk ordusunun tamamen bozguna uğradığı haberleri geliyordu. Türklerden bazıları Sarıkamış ormanlarında donup taşlaşmış; bütün orman onların cesetleriyle kaplanmıştı. O katliamdan sadece Enver Paşa'nın rezil bir şekilde kaçarak sağ kurtulabildiğini anlatıyorlardı. Kardan ve kışın soğuşundan çekinmeyen korkusuz Rus ordusunun sıcak giysileriyle, kavrulmuş buğday yiyen Türk ordusunu önüne katmış ilerlediğini söylüyorlardı. Kurtuluşun yakın olduğunu söylüyorlardı.

1915 yılının Mart ayında, Sarıkamış'ta bozguna uğramış Türk ordusunun bir deri bir kemik kalmış, bitlenmiş, tifüs ve dizanteriye tutulmuş, yırtık pırtık giysileri olan acıması kalıntıları bölgemize ve köyümüze ulaştı.

1915 yılının ilkbaharında Eleşkirt'in zaptedilemez Zilan Dağları'nda ve vadilerinde yaşayan Kürtler Rus ordusunun ilerleyişi nedeniyle batıya doğru kaçıyorlardı. O grup kadın, çocuk ve yaşlıların dahi canını bağışlamadan gâvurları soyup kılıçtan geçirmek için Türk Hükümeti'nden emir almıştı.

Bir Nisan günü tüfeklerle donatılmış o topluluk köyümüze vardı ve akşam köyü kuşattı. Karanlık basmadan mezarlık yakınlarında bir erkeği öldürdüler. Kimse ona yaklaşıp ölü mü yoksa yaralı mı olduğuna bakmaya cesaret edemedi. Aileler bir araya gelmişti. Çembere alınmış köyden kimse çıkamıyordu. O Kürt sürüsü gece vakti köye girmeye cesaret edemedi. Sabah baktılar ki, hiçbir direniş yok, öldürmek ve yağma yapmak niyetiyle kışın açlıktan uluyan kurt sürüsünün korumasız ve silahsız kurbanına saldırdığı gibi kendi kadınlarıyla birlikte vahşice dört taraftan köye hücum ettiler. Başta sadece 70-80 yaşındaki yaşlıları öldürüyorlardı. Daha sonra ergenlik çağındakileri de biçmeye başladılar. Doksan yaşındaki dedemi evimizin eşliğinde, gözümün önünde öldürdüler. Sabahtan akşam güneş batıncaya kadar köyün bütün mahallelerinden aralıksız silah sesleri duyuluyordu. Hiçbir kurşun boşuna harcanmıyordu. Hızla sokaklarda ve evlerin içinde cesetler üst üste yığılmaya başladı. Damların ve yolların üstünde de cesetler vardı. Analar çocuklarını, çocuklar analarını kaybettiler; zira onların bir yerde kalmalarına izin vermiyorlardı; insanları sokaktan sokağa sürüyorlardı. Ben de annemi ve kız kardeşimi kaybettim. Sonra nasıl olduysa bilmiyorum,

yarı delirmiş bir halde olan annem beni buldu; dehşetten büzülmüş ve duvara yapışmış birkaç kadının bulunduğu yüksek duvarlarla çevrili bir avluya götürdü.

Birkaç dakika geçmeden, aniden iki Kürt yukarıdan bize bir çiftenin namlusunu doğrulttu. Dişleri dökülmüş bir Kürt tüfeğin namlusunu göğsüme doğrultarak: "Erkek değil mi? Bu ölmesi için yeterli bir neden" dedi. Bir anda, öne eğilmiş olan annemin, beni öldürmemesi için rica ederek yaşlı Kürdün ayaklarını öpmekte olduğunu fark ettim. Kürt tereddüt etmeye başladı ve ben hemen annemi terk ederek eğri büğrü sokaklardan dayımın evinin karşısında bulunan avluya kaçtım. Az sonra saçları darmadağın bir halde, nefes nefese ve ceset renginde olan annem avluya girerek şöyle konuştu: "Öldürüyorlar; hiçbir erkek çocuğu canlı bırakmıyorlar; birçok genç zaten sokaklarda kanlar içinde yatıyor. Gidelim! Gidelim burdan! Şimdi başka Kürtler de gelir, bizi öldürürler" dedi ve beni arkasından kuvvetle çekti ve dayımın evine girdik. Orda yaşıtım olan dayımın oğlu Benyamin'i birkaç dakika önce öldürmüşlerdi. O, kanlar içinde cansız yatıyordu. Annem beni onun yanına yatırdı ve onun kanını parmağıyla alıp benim üzerime sürdü; sözde ben de ölmüştüm. Sonra beni sokağa çıkarıp götürdü, öldürülmüş olanların yanına yatırdı; orda kadınlar yarı delirmiş bir halde kendi saçlarını yoluyor ve elbiselerini yırtıyorlardı. Güzel gelin ve kızlar, kaçırılıp zorla Kürtlere karı olmamak için yüzlerini kurum ve çamurla acayip bir hale sokuyorlardı. Ama çoğu zaman bu da faydalı olmuyor ve birçoğunu saçlarından sürükleyerek kendi yakınlarından ayırıyor ve götürüyorlardı. Her geçen dakika sokaklarda ve evlerde bulunan ceset yığınları daha da yükseliyordu. Ben, daha iki saat önce hayatta olan aydınlık yüzlü yakınlarımın, arkadaşlarımın ve komşularımın cesetlerinin arasında yatıyordum. O cesetlerin çevresini aralarında annemin de bulunduğu yarı delirmiş kadınlar sarmıştı; onlar kendi çocuklarının, erkek kardeşlerinin ve kocalarının başlarını kucaklarına almış haykırıyorlardı. Kürtler, sakladıkları malların, altınların ve gümüşlerin yerlerini göstermelerini talep ederek hem erkeklerden hem de kadınlardan birçoğunu tutup işkenceyle öldürüyorlardı. Güneş batmış, fakat silah sesleri henüz dinmemişti ki, halkın Nazik Gölü'ne doğru kaçtığı haberi kadın ve çocukların arasına yayıldı.

Yaklaşık 400 haneden oluşan köyü kan ve göz yaşıyla yıkadıktan sonra, sırtlanlar köyden uzaklaştı; aklını kaçırmış halktan arda kalanlar ise nereye gittiklerini kendileri de bilmeden yakınlarının güneşin altında şişmiş, acayip bir hal almış cesetlerini yerde bırakarak düşünmeden kaçıyorlardı. Devamlı yanımda olan annem kendi başında tek bir saç teli bırakmamıştı. O, köyden kaçmamız için çabucak beni ayağa kaldırdı. Daha bir iki sokak bile geçmemiştik ki, aniden karşıdaki evden silahlı bir Kürt bana doğru koştu. Tam o anda benim arkadaşım Simon da kaçtı. Kürt beni bıraktı onun arkasından koştu. Fırsattan faydalanarak damların üstünden evimize doğru kaçtım. İçeri girip tezek deposunun altına saklandım; akşama kadar orda kaldım. Sonra dışarı çıktım. Eve girmek istedim, ama dedemin cansız cesedi eşikte duruyordu. Geri dönüp yeniden cesetlerin arasında yatmaya karar verdim; ama orda da erkek kardeşimi göğsüne bastırılmış olan annemi buldum. Annem beni görünce hayatta olduğuma inanmadı; komşunun evine götürdü; orda, bir grup kadın ve çocuk karanlıkta evin bir köşesine çökmüştü. Ben su istedim; ama su da kalmamıştı. Her şeyi kırıp dökmüşlerdi. Sabah yola koyulup kaçmaya başladık. Köyden kaçan kadın ve çocuk grupları farklı yönlere dağılmışlardı. Bazıları sabah erkenden dağlardaki vadilerden geçerek Khulik Ermeni köyüne kaçtı; Rus ordusu o köyün çok yakınındaydı ve onlar kolaylıkla kurtuldular.

Biz ise vadiye girdik. Mülteciler taze ilkbahar bitkilerini yemeye ve taşan ırmağın suyunu içmeye başladı. Annem erkek kardeşimi ırmağın kıyısına, büyük bir kaya parçasının altına, yeşilliklerin üstüne yatırarak bana onun yanından ayrılmamamı tembihledi. Kendisi ise Sıpradzor Ermeni Köyü'ne biraz yiyecek temin etmeye gitti. Ama biraz uzaklaşmıştı ki, bir grup Kürt çığıllıklar atarak, küfrederek ırmağın kıyısına, vadinin içine dağılmış olan kadın ve çocuklardan oluşan mültecilere ateş etmeye başladı. Vadi kadın ve çocukların feryatlarıyla inledi. Ben erkek kardeşimi bırakarak bir taş yığının arkasına saklandım. Annem silah seslerini duyarak nefes nefese geri geldi, erkek kardeşimi otların üzerinden aldı ve gözleri beni aradı. Kürtler uzaklaşınca dışarı çıktım ve anneme yaklaştım. Göle doğru tırmandık. Aniden bir başka Kürt grubu üstümüze saldırdı. O Kürtlerden biri büyük pabuçlarına göz dikti ve beni öldürmek için hançerini çıkardı. Annem onun ayaklarına kapandı; ama bu onda acıma duyguları uyandırmadı. Bir Kürt kadın onun ateş etmesine izin vermedi. Ben Kھیartank Köyü'ne doğru kaçtım. Annem de 150 aç susuz mülteciyle beraber oraya geldi. Orda belli bir süre kaldık. Haziran başlarında insanlar gelip Sultan'ın yeni bir emriyle Ermeni katliamının her yerde yasaklandığını ve bütün hayatta kalanların köylerine geri dönmeleri gerektiğini bildirdiler. Biz de mecburen geri döndük.

Khılat bölgesindeki 23 Ermeni Köyü'nün bir kısmı Nemrut'un eteklerinde ve yamaçlarında bulunuyordu. O köylerin sakinleri tamamen kılıçtan geçirilmişlerdi. Khılat bölgesinin bütün Ermeni köyleri yerle bir edilmişti; bu köylerin isimleri şunlardı: Agrak, Hağağ, Eymal, Teğvut, Tuxh, Tapavank, Khulik, Khotadzor, Tsağken, Tşığak, Koştyan, Kıtısvak, Kamurc, Hersonk, Ciziren, Metsk, Matnavank, Camuldin, Şamiram, Urtap, Cırhor, Sıpradzor, ve Miyandzak. Köyümüze vardıktan sonra köyün yukarı kısmında bulunan büyük bir eve doluştuk. O eziyetli geceyi aç ve susuz, zar zor, birbirimize yaslanarak geçirdik. Sabah Kürtler gelip bizi buldular; gelin ve kızlara gözlerimizin önünde tecavüz ettiler. Kız giysileri giymiş bir oğlan vardı, onu da kız sanıp götürdüler; ama erkek olduğunu farkedince onu da öldürmüşlerdi. Annem, erkek ve kız kardeşlerimle göle doğru kaçarken onun cesedini gördük. Yolda, bir yaşındaki erkek kardeşim öldü. Biz kendi ellerimizle toprağı kazıp onu kundağıyla beraber gömdük. Annem, yanında çobanlık yapayım diye beni tanıdık Kürt Binbo'ya teslim etti. Ama o annemi ve kız kardeşimi evinde tutmak istemedi. Onlar tekrar erkek kardeşimin mezarının yanına, harabe halindeki avluya geri döndüler.

Birkaç gün sonra Kürtler panik halinde Muş Ovası'na doğru kaçmaya başladılar. İkinci Nikolay'ın ordusu ilerliyordu. Eskiden Ermenilerin yaşadığı bizim Khılat bölgesinde tek bir Ermeninin nefesi dahi hissedilmiyordu. O bölgedeki bütün köylerin sakinlerini kılıçtan geçirmişlerdi. Şimdi sıra Muş Ovası'na ve onun dağlık kesimlerine, Sasun'a gelmişti.

Ben çabucak gidip annemi erkek kardeşimin mezarının üstünde ağlarken buldum. Annem benden zorlukla ayrıldı. 1915 yılının Haziran ayında köle olarak Kürt efendimle Muş Ovası'na doğru yola düştüm. Cizren Köyü'nün Kürtleri dehşete kapılmış kaçıyorlardı. Kürt Binbo kağnisına dört öküz bağlamıştı ve ben de son çiftin üstüne oturmuş öküzleri sürüyordum. Bizim köyün tarlalarının yakınından geçtik; hiçbir bacadan duman çıkmıyordu. Ben de artık her şeyimle bir Kürt gibiydim. Sokrat olan adımı Abdülbaki yapmışlar, saçlarımı Kürt usulü kesmişler, başıma da sarık bağlamışlardı. Ama Kürt piçleri Ermeni olduğumu duyup bir gün çobanlık yaparken beni tuttular ve haç şeklini verdikleri tahtalarına, Hıristiyanların Haçı'na

küfreder gibi küfretmeye zorladılar. Ben onların isteklerine uymadım; bunun intikamını almak için bütün bir kazan sütü başımdan aşağı döküp gittiler. Aralarından birisi geride kaldı ve bana Ermenice dedi ki: "Küfretseydin be! Ne olurdu ki? Kolayca kurtulurdun." Ben onun Ermeni olup kendi durumuna alışmış olmasına çok şaşırdım.

Ben Kürt efendimin yanından kaçtım. Birçok kez Kürtler üstüme saldırdı; ama mucize eseri olarak kurtuldum. Büyük zorluklarla Rus ordusunun askerlerine ulaştım. Orda birçok Ermeni gönüllü de vardı. Ama onlar Muş Ovası'nda toplam bir gün kaldılar. Tarihler 16 Temmuz 1915'i gösteriyordu. Ruslar geri çekildiklerinde de Muş Ovası'nda kalan bütün Ermeniler onlarla birlikte göç yolunu tuttu. Göç yolu çok korkunçtu. Annem artık yoktu. Ben 5 yaşındaki kız kardeşimi bulmuştum. Onun elinden tutarak büyük zorluklarla İğdır'a ulaştım; daha sonra da Eçmiyatsin'e gittim. Ama muhacirler arasında tifüs salgını ve başka salgın hastalıklar da kol gezdiği için sayısız kurban verdik. Her sabah kağınyla gelip ölmüş olanları ve onlarla birlikte can çekişenleri topluyorlardı.

Sonra ben de Eçmiyatsin öksüzler yurduna girdim. Ondan sonra da bizi Aştarak'a naklettiler. 1915 yılının sonbahar sonlarında Aştarak'ta 300'den fazla çocuk barındıran 5 öksüzler yurdu vardı. O yetimhaneler Moskova'nın gözetimi altındaydı ve bizi çok iyi eğitiyorlardı; aynı zamanda bize pratik bilgiler ve iş eğitimi de veriyorlardı. Ama memleket özlemi hepimizin gönlünde kaldı.